

EŞİKTEN GEÇEN KAFES

Füruğ Ferruhzad'ın "Kaçış ve Keder" Şiirinde
Jungçu Bireyleşme ve Kahramanın Yolculuğu

"Kahraman eşikten geçer; fakat kafes de onunla birlikte
eşikten geçer."

Sedat Yılmaz

Eylül 2026

ÖZ

Bu essay, Fûruğ Ferruhzad'ın “Kaçış ve Keder” şiirindeki ayrılma hareketini Joseph Campbell'ın kahramanın yolculuğu modeli ve C. G. Jung'un bireyleşme düşüncesi ışığında inceler. Şiirin art arda kurduğu “gittim” ve “kaçtım” fiilleri, görünürde dış dünyaya yönelen bir eylemi bildirirken öznenin geriye dönük öz-yargısını da taşır. Bu nedenle yolculuk, başarıyla tamamlanan bir özgürleşme anlatısı değil; eşik aşıldığı hâlde içselleştirilmiş yasakların geride bırakılamadığı tersine çevrilmiş bir monomit olarak belirir. Essayin temel savı şudur: Şiir kişisi sevgiliden ve toplumsal düzenden ayrılır, gölgesiyle karşılaşır; fakat arzu, utanç ve vicdanı yeni bir benlikte bütünleştiremediği için dönüşümünü tamamlayamaz. “Kafes” dışsal baskının simgesi olmaktan çıkarak pişenin içine taşınmış bir yargı düzenine dönüşür.

Anahtar sözcükler: Fûruğ Ferruhzad, Kaçış ve Keder, Jung, bireyleşme, gölge, anima-animus, Joseph Campbell, kahramanın yolculuğu

Eşikten Geçen Kafes

Kahramanın yolculuğu çoğu zaman alışılmış dünyanın terk edilmesi, sınavlarla karşılaşılması ve değişmiş bir benlikle geri dönülmesi biçiminde düşünülür. Ne var ki modern şiirde yolculuk, coğrafi bir serüvenden çok bilincin kendi karanlığına inişi olabilir. Fûruğ Ferruhzad'ın “Kaçış ve Keder” şiirinde de dışarıya doğru atılmış görünen adım, kısa sürede içe kıvrılır. Şiir kişisi “gittim” der; fakat bu yalın fiilin çevresinde bağışlanma isteği, günah, ayıp, onur, vicdan ve pişmanlık birikir. Böylece ayrılık, yalnızca iki insan arasındaki mesafe değil, öznenin kendi arzusu ile kendi içine yerleşmiş toplumsal yargı arasındaki yarılma hâline gelir (Ferruhzad, 2019, s. 41).

Campbell'ın monomit şeması bu yarılmayı hareketin aşamaları üzerinden, Jung'un analitik psikolojisi ise hareketin ruhsal bedeli üzerinden görünür kılar. Ancak bu iki yaklaşım şiire mekanik biçimde uygulanmamalıdır. Campbell'ın ayrılma-sınanma-dönüş çizgisi bir okuma merceğidir; Ferruhzad'ın şiirini önceden belirlenmiş kutulara hapsetmek için değil, şiirin o çizgiyi nerede bozduğunu görmek için kullanılmalıdır. Aynı şekilde Jung'un anima ve animus kavramları da “kadını” ve “erkeksi” davranışları kesin sınıflara ayıran bir cetvel değildir. Bu essayde asıl açıklayıcı kavramlar gölge, persona ve bireyleşmedir; anima-animus ise şiir kişinin içindeki karşıt sesleri adlandırmada tarihsel sınırları gözetilerek kullanılacaktır.

Şiirin yolculuğu üç evrede okunabilir: öznenin alışılmış düzenden ayrılması; arzu, utanç ve vicdanla sınanması; son olarak da kendisini dönüştürmeden, kendisini mahkûm eden bir sonuca varması. Bu yapı, klasik kahramanın yolculuğunu tamamlamaz; onu trajik biçimde tersine çevirir.

1. “Gittim”: Eylemden Sonra Konuşan Bilinç

Şiirin ilk sözcüğü “gittim”dir. Fiilin belirli geçmiş zamanla kurulması önemlidir: ayrılma, konuşma anından önce gerçekleşmiştir. Özne yoldayken değil, eylemini geriye dönüp yargılamak konuşur. “Giderken” ifadesi kullanılsaydı hareketin sürmekte olan ânı, çevre ve eylem öne çıkabilirdi; “gittim” ise sonucu, kesinliği ve sonradan kurulan muhasebeyi öne çıkarır. Bu nedenle şiirin bakışı eylemsel olmaktan çok refleksiftir.

Burada “gittim”i doğrudan kadınsı, “giderken”i doğrudan erkeksi saymak ikna edici değildir. Sözcüğün şiirde uyandırdığı “kadınsı bakış” sezgisi, fiilin gramatik cinsiyetinden değil, anlatımın ilişkisel ve öz-yargılayıcı niteliğinden doğar. Konuşan kişi yalnızca ne yaptığını söylemez; yaptığı şeyin sevgili, toplum ve kendi vicdanı üzerindeki anlamını da aynı anda taşır. Eylem, bağışlanma talebiyle açılır: “bağışla beni”. Dolayısıyla gidiş, bir zafer ilanı değil, karşısındaki kişiye dönük bir açıklama ve özürdür. Dışarı yönelen iradenin hemen yanında, ilişkiyi kaybetmenin ve yargılanmanın ağırlığı bulunur.

Bu yönüyle şiir, Campbell’ın “maceraya çağrı” ve “eşiğin aşılması” aşamalarını tek bir fiilde sıkıştırır. Campbell’a göre kahraman bildik çevreden ayrılarak dönüşüm alanına girer; eşik, eski kimliğin güvenceleriyle yeni deneyimin belirsizliği arasındaki sınırdır (Campbell, 2008). Ferruhzad’ın şiir kişisi de gitmiş, yani eşiği fiziksel olarak aşmıştır. Fakat “günah”, “ayıp” ve “onur” sözcükleri, eski dünyanın kurallarının onunla birlikte yolculuk ettiğini gösterir. Eşik mekânsal olarak geçilmiş, psikolojik olarak geçilememiştir.

Şiirin tarihlendirildiği 1954 yılı ve metnin Tutsak içindeki yeri de bu gerilimi aydınlatır. Hillmann, Ferruhzad’ın erken şiirinde kadın öznenin kişisel arzu ve sanatsal bireysellik için verdiği mücadeleyi dönemin toplumsal koşullarıyla birlikte ele alır (Hillmann, 1987). Bu bağlam, şiiri şairin hayatına indirgemeyi gerektirmez; fakat “ayıp” ve “şehvetperestlik” gibi kelimelerin yalnızca özel bir vicdanı değil, kadın arzusunu kamusal yargının konusu yapan bir kültürel dili de taşıdığını görmemizi sağlar.

2. Persona, Gölge ve İçeriye Taşınan Yargıç

Jung’a göre persona, bireyin toplumsal beklentiler karşısında benimsediği yüz; gölge ise benliğin kabul edilmeyen, bastırılan ya da bilinçten uzak tutulan yönleridir (Jung, 1981). “Kaçış ve Keder”de toplumsal olarak tanınabilir, “onurlu” ve “ayıpsız” kimlik personanın alanını oluştururken; arzu, şehvet, dikbaşlılık ve yakıcı aşk gölgenin alanına itilir. Şiir kişinin sorunu arzuya sahip olması değildir; arzusunu yalnızca suçun diliyle tanıyabilmesidir.

Şiirde iki ses giderek belirginleşir. Birinci ses karar verir, kaçır ve “alev” olmayı arzular. İkinci ses bağışlanmak ister, kendisini ayıplar ve sonunda aşka layık olmadığına hükmeder. Bu sesler basitçe özgür kadın ile baskıcı toplum biçiminde iki

ayrı aktöre bölünemez; çünkü toplumsal hüküm artık öznenin kendi cümlesi hâline gelmiştir. Başlangıçta dışarıda bulunduğu varsayılabilir yargıç, şiirin sonunda içeriden konuşur. Birey-toplum çatışması, böylece bireyin kendi içindeki çatışmaya dönüşür.

Bu noktada anima-animus kavramlarına dikkatle yaklaşmak gerekir. Jung'un klasik şemasında anima, erkeğin bilinçdışındaki dişil imgeyi; animus ise kadının bilinçdışındaki eril imgeyi anlatır (Jung, 1969). Bu yüzden kadın bir şiir kişinin içe dönüklüğünü doğrudan "anima" diye adlandırmak teknik olarak doğru değildir. Dahası çağdaş bir okumada duygusallığı dişile, eylemi erile sabitlemek şiirin çoğulluğunu daraltır. Yine de animus, şiir kişinin içindeki katı hüküm, soyut ahlak buyruğu ve keskin öz-yargı biçiminde yorumlanabilir. Buna karşılık arzu eden ve yakınlık arayan ses, öznenin yaşantısal benliğidir. Buradaki mesele bir cinsiyet özünü bulmak değil, benliğin karşıt güçlerini fark etmektir.

Bireyleşme, bu karşıtlıklardan birini yok etmek değil, onların varlığını bilinçli bir bütün içinde taşıyabilmektir. Şiir kişisi gölgesiyle karşılaşır: aşkın bedenselliğini, isyanını ve kaçma arzusunu açıkça söyler. Fakat bu karşılaşma kabul ve bütünleşmeye dönüşmez. Gölge tanınır, ardından yeniden mahkûm edilir. Böylece yolculuk, Jungçu anlamda başlamış fakat tamamlanmamış bir bireyleşme süreci olarak kalır.

3. Sınavlar Yolu: Dışarıdaki Canavardan İçerideki Kafese

Campbell'ın modelinde kahraman eşiği geçtikten sonra sınavlar alanına girer. Destanlarda bu alan canavarlar, labirentler ve düşmanlarla somutlaşabilir; Ferruhzad'ın şiirindeyse sınavlar ruhsaldır. Şiir kişisi özlem, ifşa olma korkusu, ayrılık, ölüm isteği ve vicdanın kınamaları arasında ilerler. "Kavuşmanın yatağı"ndan "ayrılığın soğuk kucağı"na geçiş, yolculuğun paradoksunu özetler: kaçış koruyucu bir eylem gibi görünürken aynı zamanda sevilen kişiden ve yaşam imkânından vazgeçişir.

Işık-karanlık, sıcak-soğuk, kavuşma-ayrılık ve alev-kafes karşıtlıkları, benliğin iki kutbunu görünür kılar. Alev, yalnızca tutku değil, dönüşme arzusudur; özne "alev olayım" derken sabit kimliğini yakıp başka bir varoluşa geçmeyi ister. Fakat hemen ardından "kafese tutsak bir kuşa döndüm" demesi, dönüşüm enerjisinin sıkıştığını bildirir. Kuş hareket ve yükselme imkânıdır; kafes ise bu imkânın biçimsel olarak var olduğu hâlde fiilen kullanılamamasıdır.

Kafesin asıl gücü görünmezliğindedir. Şiir kişisi fiziksel olarak gitmiştir; onu tutan bir kapı ya da gardiyan yoktur. Yine de vicdanın kınamasından kaçamaz. Bu nedenle kafes artık yalnızca gelenek, aile veya toplum değildir; onların öznenin diline ve kendilik değerine yerleşmiş biçimidir. Şiirin en keskin ironisi burada doğar: "kaçtım" fiili hareketi tekrar tekrar bildirirken öznenin psikolojik olarak hiçbir yere gidemediğini açığa çıkarır.

Şiirin temel paradoksu şöyle özetlenebilir: Kahraman eşikten geçer; fakat kafes de onunla birlikte eşikten geçer.

4. Dönüşsüz Dönüş: Monomitin Tersine Çevrilmesi

Klasik monomitte sınavların ardından kazanım gelir: kahraman bir bilgi, güç ya da “iksir” edinerek dünyaya döner (Campbell, 2008). “Kaçış ve Keder”de ise şiir kişinin elde ettiği bilgi kurtarıcı değildir. Son kıtada kendisini “karmaşık bir ruh” olarak tanır; yaptıklarına hayıflanır ve ne sevgiliye ne de aşka layık olduğu hükmüne varır. Kendini tanıma gerçekleşmiş gibi görünür, fakat bu tanıma kendini kabul etmeye değil, kendini değersizleştirmeye bağlanır.

Bu sonuç, Jungçu açıdan Benlik’e doğru bütünleştirici bir ilerleme değildir. Özne personanın ahlak buyruğu ile gölgenin arzusu arasında yeni bir ilişki kuramaz. İkisinden birini bilinçten atmak yerine ikisini birlikte taşıması gerekirken, yolculuğun sonunda yargılayıcı ses üstün gelir. “Layık değilim” cümlesi kişisel bir pişmanlıktan fazlasıdır: öznenin değerini tek bir davranış üzerinden bütünüyle reddeden kesin bir hükümdür. Kahraman canavarı yenemez; canavarın diliyle kendisi hakkında karar verir.

Bununla birlikte şiiri yalnızca yenilgi anlatısı saymak da eksik olur. Şiir kişisi içindeki çatışmayı dile getirerek onu görünür kılar. Ferruhzad’ın kadın arzusunu, utancı ve toplumsal hükmü birinci tekil kişinin merkezine taşıması, suskunluğun kırılmasıdır. Women Poets Iranica’nın Ferruhzad değerlendirmesinde vurgulandığı gibi, onun şiiri kadına uygun görülen dilin sınırlarını ihlal ederek özel alana sürülen deneyimi şiirin konusu yapar (Milani, 1999). Demek ki şiir kişisi psikolojik yolculuğunu tamamlayamasa bile şiirin kendisi kültürel eşiği aşar. Öznenin “layık değilim” dediği yerde şiir, bu hükmün nasıl üretildiğini okura gösterir ve hükmün doğallığını bozar.

Bu ayrım önemlidir: anlatılan benlik yenilebilir, fakat anlatma eylemi yine de direnç taşıyabilir. Ferruhzad’ın şiirindeki itiraf, yalnızca suçun kabulü değil, suç sayılan arzusun kayda geçirilmesidir. Kahramanın bireysel dönüşü başarısızken metnin okurda başlattığı dönüşüm sürer. Böylece şiir, tamamlanmamış bir bireyleşmeyi estetize etmekle kalmaz; bireyleşmeyi engelleyen toplumsal ve ruhsal mekanizmaları da ifşa eder.

Sonuç

“Kaçış ve Keder”, Campbell’ın kahramanın yolculuğunu izleyen fakat onun vaat ettiği bütünlüğe ulaşamayan bir içsel serüven olarak okunabilir. “Gittim” sözcüğü alışılmış dünyadan ayrılmayı kesinleştirir; aynı zamanda geçmişe dönüp kendini yargılayan bilinci kurar. Bu nedenle kelimeyi özsel biçimde “kadınsı” saymaktan çok, şiirin ilişkisel, geriye dönük ve öz-eleştirel bakışının taşıyıcısı olarak görmek daha sağlamdır.

Jungçu okuma, şiir kiőisinin personayla gölge, toplumsal kimlikle arzu ve isyanla suçluluk arasında bölündüğünü gösterir. Özne gölgesiyle karşılaşır, fakat onu benliğine katamaz; dışarıdaki yargıyı içindeki yargıca dönüőtürür. Campbell'ın çizgisinde ayrılma ve sınanma gerçekleşir, dönüşüm ve iyileőtirici dönüş gerçekleşmez. Sonuçta şiirin trajedisi gitmek değil, gittiği hâlde içindeki kafesten kurtulamamaktır.

Yine de şiirin kendisi, öznenin tamamlayamadığı yolculuğu başka bir düzlemde sürdürür. Arzunun, utancın ve çeliőkinin açıkça söylenmesi, kültürün susturmak istediği kadın sesini görünür kılar. Bu yüzden “Kaçış ve Keder” yalnızca başarısız bir kaçışın ağıdı değildir; kafesin nerede kurulduğunu gösteren bir bilinç metnidir. Kahraman eşiği aşarken kafes de onunla birlikte geçer; fakat şiir, o kafesin parmaklıklarını ilk kez görünür hâle getirir.

Kaynakça

- Campbell, J. (2008). The hero with a thousand faces (3. bs.). New World Library.
- Ferruhzad, F. (2019). Kaçış ve Keder. Rüzgâr Bizi Götürecek: Toplu Şiirler içinde (M. Aras Eyvazi, Çev., s. 41). Yapı Kredi Yayınları. (ISBN 978-975-08-4468-3)
- Hillmann, M. C. (1987). A lonely woman: Forough Farrokhzad and her poetry. Mage Publishers / Three Continents Press.
- Jung, C. G. (1969). Aion: Researches into the phenomenology of the self (R. F. C. Hull, Çev.; 2. bs.). Princeton University Press. (Collected Works of C. G. Jung, Cilt 9, Kısım 2)
- Jung, C. G. (1981). The archetypes and the collective unconscious (R. F. C. Hull, Çev.; 2. bs.). Princeton University Press. (Collected Works of C. G. Jung, Cilt 9, Kısım 1)
- Milani, F. (1999). Farroḡzād, Forūḡ-Zamān. Encyclopaedia Iranica.
<https://www.iranicaonline.org/articles/farrokhzad-forug-zaman/>

Kaynak ve yöntem notu

Şiire yapılan göndermeler, kullanıcı tarafından sağlanan sayfa görüntüsü ile Yapı Kredi Yayınlarının resmî kitap kaydında doğrulanan 2019 Türkçe baskıya dayanmaktadır. Kuramsal terimler Jung ve Campbell'ın yukarıda belirtilen eserlerinden alınmıştır. Bu metin, Ferruhzad'ın söz konusu kuramları bilinçli biçimde kullandığını ileri sürmez; kuramları yorumlayıcı birer mercekle olarak kullanır. Jung'un anima-animus modeli tarihsel olarak ikili bir cinsiyet anlayışı taşır; essay bu sınırlılığı açıkça gözetmektedir.